

Geliş Tarihi / Received Date
21.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date
25.05.2023

Cenabi Paşa Divanı (XVI. Yüzyıl) Örneklemeyle Hal Eki Nöbetleşmeleri

The Case Suffix Alternations with the Example of Cenabi Pasha's Divan (XVI. Century)

Fatma Hatun ÜNLÜYOL¹

Öz

İsim hâl ekleri isimleri isimlere, edatlara, fiillere, bağlaçlara bağlayarak onların cümlede görev almasını ve farklı anlamlar kazanmasını sağlayan çekim ekleridir. Bu ekler isimlerle isimler, isimlerle fiiller arasında ilişki kurmayı sağlar. Yapılan araştırmalar ve dilbilimcilerin görüşleri isim hâl eklerinin sayısı ve adlandırması hususunda görüş ayrılıkları olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada isim hâl ekleri yalın hâl (*nominative*), belirtme hâli (*accusative*), yönelme hâli (*dative*), bulunma hâli (*locative*), ayrılma hâli (*ablative*), vasıta hâli (*instrumental*), eşitlik hâli (*aquative*) ve tamlama hâli (*genitive*) olmak üzere sekiz başlıkta ele alınacaktır.

İsim hâl eklerinin her birinin ayrı ayrı işlevi vardır. Ancak yakın görevde olan hâl eklerinin Eski Türkçe döneminden itibaren birbirinin yerine kullanıldığı araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Buna örnek olarak +DAn ayrılma hâli ekinin vasıta, bulunma ve yönelme hâli yerine kullanımı; belirtme hâli ekinin yönelme hâli yerine kullanımı gösterilebilir. Bu durumun nedenleri araştırmacılar tarafından; şekil ve işlev olarak eklerin birbirine yakın olması, eskicil bazı yapıların devam etmesi, fiillerin kazandığı farklı anlamlara göre ek isteminin değişmesi ve eklerin oluşma biçimleri olarak belirtilmiştir. Ve bu kullanım şekli araştırmacılar tarafından genellikle “*hâl eki nöbetleşmesi*”, “*derin yapı-yüzey yapı*”, “*fiil-tamlayıcı ilişkisi / istem*” gibi başlıklarla ele alınmıştır.

Bu çalışmada XVI. yüzyılda saray çevresinde sultanın himayesinde yetişmiş, tezkirelerden edinilen bilgiler ve şiirlerindeki dil ve üslup doğrultusunda eğitilmiş olduğu anlaşılan Cenabi Paşa Divanı'nda yer alan hâl eki kullanımları incelenmiştir. Araştırmalar neticesinde tespit edilen hâl eki nöbetleşmeleri Gürer GÜLSEVİN'in çalışmaları doğrultusunda sınıflandırılmış ve elde edilen sonuçlar tablo hâlinde sunulmuştur. Böylece, bu alanda yapılmış çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cenabi Paşa, Divan, Hâl Eki, Nöbetleşme, İstem.

¹ Doktora öğrencisi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Giresun/TÜRKİYE, E-mail: fatmahatununluyol@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4774-4296

Abstract

Noun case suffixes are inflectional suffixes that connect nouns to nouns, prepositions, verbs, and conjunctions, enabling them to take part in sentences and gain different meanings. These suffixes allow to establish relations between nouns and nouns, nouns and verbs. The researcher and the opinions of linguists show that there are differences of opinion on the number and naming of noun case suffixes. In this study, noun case suffixes are nominative, accusative, dative, locative, ablative, instrumental, equivalence and noun phrase (genetic) will be discussed under eight headings.

Each of the noun suffixes has a separate function. However, it has been determined by the researchers that the case suffixes that are in close duty have been used interchangeably since the Old Turkish period. An example of this is the use of the suffix +DAn instead of means, presence and direction; It can be shown that the suffix of the denotative suffix is used instead of the inclining case. The reasons for this situation by the researchers are stated as the affixes being close to each other in form and function, the continuation of some archaic structures, the change of affixes according to the different meanings of verbs and the formation of affixes. And this situation has generally been discussed by the researchers with titles such as "alternation of case suffixes", "deep structure-surface structure", and "verb-complementary relation/demand".

In this study, the use of occasion suffix in the Divan of Cenabi Pasha, who was educated in the palace in the 16th century under the auspices of the sultan, the information obtained from the tezkires and the language and style of his poems, were examined. The case suffix alternations obtained from the research were classified in line with the studies of Gürer Gülsevin and the results acquired are presented in a table. Thus, it is aimed to contribute to the studies conducted in this field.

Keywords: *Cenabi Pasha, Divan, Case Suffix, Alternation, Valency.*

Hâl Eki ve Nöbetleşme Kavramları

İsim hâl ekleri, isimlerin cümle içerisinde birbirleriyle veya kendi dışındaki unsurlarla ilişki kurmasını sağlayan çekim ekleridir. Bu ekler aynı zamanda eklendiği kelime veya kelime gruplarına cümle içinde çeşitli görev ve anlamlar yükler. İsim hâl ekleri Türkçede, isimle isim veya isimle fiil arasında ilgi kurmakla görevlidir. Dil bilimi alanında çalışmaları bulunan birçok bilim insanının isim hâl ekleri, bu eklerin adlandırılması ve sınıflandırılması hakkında farklı görüşleri olmuştur.

Boz (2007)'da, ad durumlarının dünyanın birçok dilinde çok farklı sayıda olabildiğini ve Türkçede de bu sayının oldukça tartışmalı olduğunu belirtmiştir.

İsim hâl eklerinin adlandırılması ve sınıflandırılması hakkındaki görüşlerden bazıları şöyledir:

Mert (2003)'te, isim hâl ekleri için "hâl kategorisi" tabiri kullanılmış ve Türkçenin gramer yapısıyla ilgili çalışmalarda isim hâl eklerinin çeşitli başlıklar altında incelendiği belirtmiştir. *Ad Durumları, Adlarda Çekim / İççekim Hâlleri, Dış Çekim Hâlleri, Kavram İlişkileri / Çekimli Yapılar / İsim Çekimleri / Hâl ve Hâl Çekimi, Türkçede İsmın Hâlleri ve Hâl Ekleri, Hâl Ulamı, Türkçede Durum, İsim İşletme Ekleri, Hâl Ekleri ve İsmın Hâlleri, İsim Çekim Ekleri, Hâl Kategorisi* bu başlıklardan bazılarıdır.

Korkmaz (2017) isim hâli için “*ad durumu*” tabirini kullanmış ve ad çekim eklerinin cümlede adlar ile fiiller arasında geçici anlam bağları kurmakla görevli olduklarını belirtmiştir. (112)

Vardar (1988)’da “*hâl*” kavramı, “*durum*” terimi ile karşılanmış ve “adın tümcedeki işlevini gösteren, biçimsel değişimlerini ya da çekim eklerini belirten dilbilgisi ulamı” (88) şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca yine bu sözlükte ad durumları genellikle kabul edilen görüşe göre; yalın, belirtme, kalma tamlayan, yönelme, çıkma ve eşitlik durumu olmak üzere sekiz başlıkta toplanmıştır.

Alyılmaz (1994: 50-84)’da konu “*Kavram İlişkileri / Hâl ve Hâl Çekimi*” başlığıyla ele alınmış ve genel olarak bilinen adlandırmaların yanı sıra *belirten, belirtilen, birliktelik- beraberlik, karşılıklık, hedef, sebep, görelilik, nasıllık, sınırlandırma hâli ...vb.* şeklinde anlama dayalı bir değerlendirme yapılmıştır.

Banguoğlu (2015), Yeni Türkçede kelime yapımı işleyişleri ağır basan /+lık/, /+çi/, /+imsi/ gibi ekler bir yana bırakıldığında on kadar hâl eki olduğunu belirtmiştir. Bunları söz dizimindeki işleyişlerine göre; “İç Çekim hâlleri (*declinaison interne*): *kim, kimi, kime, kimde, kimin hâli*”, “Dış Çekim hâlleri (*declinaison externe*): *kimle, kimce, kimli, kimsiz hâli*” şeklinde sınıflandırmıştır.

Hâl eklerine yönelik farklı bakış açıları gramer kitaplarındaki ağız çalışmalarında da kendini göstermektedir.

Anadolu ağızlarında hâl eklerinin kullanımıyla ilgili kapsamlı çalışmaları bulunan Buran (1996), hâl eklerinin ağızlarda birbirlerinin yerine kullanılmasının genellikle eklerin görev aktarımıyla kısmen de fiillerin istem durumuyla alakalı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca burada genel kabul gören sekiz hâl ekine bir de *yön gösterme* başlığını ekleyerek hâl eklerini dokuz başlıkta incelemiştir.

Bunun yanı sıra hâl eklerini Öztürk’ün (2009): *yalın, ilgi, yönelme, eşitlik, yön gösterme-bulunma, çıkma, vasıta hâli*; Gemalmaz’ın (1995): *yalın, ilgi, yükleme, yaklaşma, bulunma, ayrılma, bağlama, eşitlik, seslenme hâli*; Gülensoy’un (1988): *yalın, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, eşitlik, vasıta, yön gösterme-sebebe gösterme hâli* olarak sınıflandırması bu konunun sınıflandırılmasındaki farklılıkları destekler niteliktedir.

İsim hâl eklerinin her birinin ayrı ayrı işlevi vardır. Gülsevin (2011) hâl eklerinin cümlede gerçek fonksiyonu ile anlaşılmadığı takdirde o cümlenin anlamında da farklılıklar oluşacağını belirtir.

Gülsevin (2011), sekiz başlıkta incelediği isim hâl eklerinden tamlama hali ekinin iki isim arasında bağ oluşturup tamlama grubu meydana getirdiğini diğer hâl eklerinin ise isimle fiil arasında ilgi kurduğunu ifade eder.

Özkan (2011) hâl eki almış kelime veya kelime gruplarının cümlede yer tamlayıcısı, (bazı durumlarda) zarf, belirli nesne görevinde kullanıldığını ve bu unsurların hâl ekleri yoluyla fiile bağlandıklarını belirtir (522). Böylelikle fiillerin söz diziminde anlam kazanması sağlanır. Fakat bu tamlayıcı unsurlar fiilin anlamına veya o dili kullananlara göre değişiklik gösterebilir.

Bir fiilin kullanıldığı cümlelere göre anlam kapsamının genişlemesi yani farklı anlam içerikleri oluşturması o fiilin gerektirdiği isim hallerinde de değişikliğe neden olabilmektedir. Meselâ “*kork-*” fiili genel olarak ayrılma hali isteyen bir fiildir. Ancak bu fiile “*utanmak, çekinmek, aldırmaq, aldırış etmek,*

önem vermek, değer vermek" gibi anlamlar yüklendiğinde yönelme hâli alan bir fiil durumuna dönüşmektedir. Bu durumu Korkmaz (1995), *filin rejimi meselesi* ile açıklamıştır (225).

Literatür çalışmaları, isim hâl eklerinin Eski Türkçe döneminden itibaren birbirinin yerine kullanıldığını göstermiştir. Hatta, Demirci (2007) hâl nöbetleşmelerinin dilin doğasında olan bir özellik olduğunu belirterek bu durumun Türkçenin yazıya geçmeden çok öncesinde de olduğuna işaret etmiştir.

Tarihî metinlerimizde; sadece farklı dönem ve sahalarda yazılmış eserlerde değil, aynı dönem ve aynı sahaya ait eserlerde bile aralarında işlev yönünden benzerlik bulunan eklerin çeşitli nedenlerle birbirlerinin yerine kullanıldıklarını, birbirlerinin işlevlik derecelerini ve kullanış alanlarını etkilediklerini gösteren pek çok malzeme bulunur." (Karahan, 1999: 605). Ve bu durum genellikle "hâl eki nöbetleşmesi, derin yapı-yüzey yapı, Eski Türkçenin kalıntısı, fiil-tamlayıcı ilişkisi/istem" gibi sebeplere dayandırılmıştır (Demir, 2014: 129).

Buran (1999: 270), Anadolu ağzlarında görülen, datif-akkuzatif, akuzatif-datif ile lokatif-ablatif, ablatif-lokatif yer değiştirmelerinin kısmen Eski Türkçedeki kullanım şekliyle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca fiillerde zamana bağlı olarak meydana gelen rejim değişmelerini (geçişli fiillerin geçişsiz, geçişsiz fiillerin de geçişli hâle gelmesi) ve bazı fiillerin ismi iki hâlde de kabul etmelerini de bu durumun önemli nedenleri olarak göstermiş; *beni ağla-/bana ağla-*, *beni çağır-/bana çağır-*, *seni beğen-/sana beğen-*, *seni vur-/sana vur-...* vb. kullanımları örnek göstererek bu durumu somutlaştırmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, isim hâl eklerinin adlandırılması, sınıflandırılması, birbirlerinin görevinde kullanılmaları hakkında çalışmalar yapmış bazı bilim insanlarının görüşleri üzerinde durulmuştur. Bundan sonraki kısımda ise Cenabi Paşa ve Divan'ı hakkında kısaca bilgi verilip, eserde hâl eki nöbetleşmelerinin görüldüğü cümlelere yer verilmiştir.

Cenabi Paşa ve Divanı

Asıl adı Ahmet² olan şairin doğum tarihi, yeri ve ailesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Tezkirelerden edinilen bilgilere göre; Osmanlı devletinin en ihtişamlı dönemi olan XVI. yüzyılda yaşamış ve dönem padişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın himayesinde Enderun'da yetişmiştir. Şair hakkındaki en geniş bilgi Âşık Çelebi'nin "*Meşairü's-Şuara*"³ adlı eserinde bulunmaktadır. Burada verilen bilgilere göre Cenâbî Paşa'nın namı *Gül-i Ahmer*'dir. Küçük yaştan itibaren saraydan destek görmüş, genç denebilecek bir yaşta *çaşnigirbaşı*⁴ görevinde bulunduktan sonra saraydan çıkmış ve bir süre *imrahorbaşı*⁵ olarak çalışmıştır. Savaşta ve barışta her daim padişahın yanında bulunup onun lütuf ve beğenisini kazanmıştır. Daha sonra paşa rütbesi verilerek Anadolu Beylerbeyi görevine getirilmiştir. Bu

² Bkz. Kalfazâde, S., (1993). Cenâbî Ahmed Paşa Camii, İslam Ansiklopedisi C.7., İstanbul: TDV Yay., 351-352.

³ Bkz. Kılıç, F., (e-kitap 2018), *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ, İnceleme-Metin, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü*, 215.

⁴ Saraylarda veya konaklarda yemeklerin lezzetine, tadına bakan kimse; sofracıbaşı. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Hzl. Prof. Dr. İsmail PARLATIR), Yargı Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 281.

⁵ Padişah ahırlarına ve onlarla ilgili gereklere bakmakla görevli kimse. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Hzl. Prof. Dr. İsmail PARLATIR), Yargı Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 734.

görevde yirmi yıl kadar çalışmış ve bu makamda bulunurken Ankara’da Hicrî 969 (1561-62) yılında vefat etmiştir. Mimar Sinan’a yaptırmış olduğu Cenâbî Ahmet Paşa Camii’nin avlusunda yer alan ve kendi adını taşıyan türbeye defnedilmiştir.

Cenâbî Paşa, şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimeleri sıkça kullanmıştır. Ancak bu durum ağır, anlaşılmaz bir üslup oluşturmamıştır. Bunun yanı sıra şairin çoğunlukla “*Cenabi*” mahlasıyla şiirler yazıp sadece 38 gazelinde “*Harfi*”⁶ mahlasını kullandığı bilinmektedir.

Cenâbî’nin dört nüshası olduğu bilinen tek eseri *Dîvân*’ıdır. “*Dîvân*’ın orijinalinde 394 gazel (21’i Farsça), 3 tahmis (2’si Kanûnî Sultan Süleymân ve 1’i Necâtî’nin gazellerine), 2 muhammes, 2 murabba (Harfî mahlaslı) ve 4 müfred yer almaktadır.” (Kesik, 1996: IV). Ayrıca “*Pervâne Bey Mecmuası*”⁷ nda, *Dîvân*’da yer almayan dört gazeli daha bulunmaktadır.

Ancak incelemenin yapıldığı *Dîvân*’da; 373 gazel, 3 tahmis, 2 muhammes; 5 murabba, 4 müfred yer almaktadır.⁸

Dîvân üzerine iki yüksek lisans (Kesik, 1996; Cihan, 1996) ve bir doktora tezi çalışması (Telli, 2021) yapılmıştır. Bunların yanı sıra “*Cenâbî Paşa Divanı Söz Dizimi İncelemesi*”⁹ başlıklı bir doktora tez çalışması da devam etmektedir.

Yöntem

Çalışmanın ilk kısımlarında da belirtildiği üzere birçok dil bilimcinin üzerinde çalışmalar yaptığı hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılması durumu “*Cenâbî Paşa Divanı*” incelemeleri esnasında da dikkati çekmiştir. Konuya örnek teşkil edebilecek kullanımlar Gülsevin (2011)’in bu konudaki çalışmaları dikkate alınarak tespit edilmiş ve sınıflandırılmıştır. Ayrıca bu örneklerin tespitinde yine bu konu hakkında incelemelerde bulunmuş dil bilimcilerin çalışmalarından da faydalanılmıştır.

İnceleme

1.) Yalın Hâl (Nominative)

Kelime veya kelime gruplarının isim hâl eklerinden herhangi birini almamış şeklidir. Yalın hâldeki kelime, kök ve taban hâlinde olabileceği gibi iyelikli şekillerde de olabilir.

Yalın hâl; cümlede özne, nesne bazen de yüklem görevinde bulunabilir.

Cenabi Paşa divanında yalın hâl fonksiyonunda kullanılan diğer ekler:

1.1) +(y) I belirtme hali:

Bu deni *dünyâyı* bildüm kim baña gam-hânedür (G. 44/6)

⁶ “*Harf*” yemiş, yiyecek anlamına gelmektedir. Yemiş ve yiyecekleriyle ilgilenen, onlardan anlayan kişiye de “*Harfî*” denir. Dolayısıyla Cenabi Paşa’nın, “*Harfî*” mahlasını Çaşnigirlik döneminde kullandığı düşünülmektedir. Bkz. Beyhan Kesik, *Cenâbî Paşa Dîvân (Hayatı, Edebî Kişiliği, Divanı’nın Karşılaştırmalı Metni)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1996.

⁷ Bkz. Gıynaş, K. A., *Pervâne Bey Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Yozgat 2013, s. 522, 1345, 3520, 3637.

⁸ Bkz. Kesik, B., (e-*kitap* 2018). *Cenâbî Dîvânı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

⁹ Bkz. Ünlüyol, F. H., Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD.

Ser-te-ser *dünyâyı* dirseñ düşmesün ayağdan
Gel hırâma nâz-ıla ey kıadd-i mevzûnum benüm (G. 207/3-4)

1.2) +dA bulunma hali:

Gülsevin (2011) zaman bildiren bazı kelimelerin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde genellikle +dA ekini alarak zarf görevinde kullanıldığını fakat Türkiye Türkçesinde bu +dA'lı kullanımların artık yalnız hâlde bulunduğunu belirtmiştir (s. 18). Eserde bu tür kelimeler çoğunlukla yalnız hâlde kullanılmakla birlikte +dA bulunma hâli eki almış kelimelerin bulunduğu cümlelere de rastlanmıştır.

Biñ nâz u şîve eylese *her demde* kıl sükûn (*Muh. 10-VI/4*)

Cevri taşın yağdırur *her demde* gerdün üstüme (*G. 17/7*)

Şinem içinde ey mâh şevk-ı ruhuñ ile cân
Zülfüñ mişâli *şebde* şan mâh-tâba benzer (*G. 32/7-8*)

Nice yüz biñ mevc urup *bu demde* bir cüş idelüm (*G. 191/8*)

Sen hân-kâhı gözle *rûz ile şebde* şüfî (*G. 227/3*)

Divan' da +dA hâl ekinin yalnız hâl yerine kullanımı zaman bildirmeyen bir sözcükte de görülmüştür.

Ser-i küyuñ *mişâlinde* aña bir büstân olsa (*G. 268/10*)

2.) Tamlama Hâli (Genetive)

Banguoğlu (2015), iç çekim hâllerinden biri olarak kabul ettiği tamlama hâlini, "kimin hâli" olarak adlandırır ve bu hâli "adın katılma hâli" şeklinde tanımlar. Bu hâldeki adlar; sahip olanı, tabi olunanı, kapsayanı gösterir ve bir sahip olunanı, tabi olanı, kapsananı gerektirirler (328). "Ekin ünlüsü daima dar yuvarlaktır, dudak uyumuna uymaz, ünsüzle biten kelimelerden sonra +Uñ; ünlü ile biten kelimelerden sonra +nUñ şeklinde görülür." (Gülsevin, 2011: 25).

Diğer isim hâl ekleri fiille isim arasında ilgi kurarken tamlama hâli eki isimle isim arasında ilgi kurarak isim tamlamaları oluşturur.

Cenabi Paşa divanında tamlama hâli fonksiyonunda kullanılan diğer ekler:

2.1) + Ø yalnız hâl:

Kök ve tabanlarda kullanımı örneklendiren cümleler:

Yâr kaşdı cevrdür Harfî iken aldanma kim (*Tah. VI/3*)

Şorma 'aşık hâlini Mecnûna bir dıvânedür (*G. 8/4*)

Câmi' -i hüsnine nâzır olalı yârûñ gönül
Bu Cenâbî çeşmini hizmetde câbîler bilür (*G. 33/13-14*)

*Sen gül katında bende Cenābiyi dir gören
Serv ayağına büse virür bir giyā durur (G. 42/ 9-10)*

*Gözlerüñ zulm ile dökse cümle ‘ālem kanını
Yine meylüñ ey kamer ol dide-i ser-mestedür (G. 85/5-6)
Sen şeh-i devrānadur bende Cenābj nisbeti (G. 108/9)*

Çokluk ekinin tamlama hali fonksiyonundaki kullanımını örneklendiren cümleler:

*Bu harābe dilde ‘aşkuñ bulmayınca bilmedüm
Gence mesken olduğın ey şim-ten vjirāneler (G. 92/ 9-10)*

*Bir güzel destāniyuz dehrüñ Cenābj gerçi kim
Söylenür iller dilinde bir qurı efsāneyüz (G. 127/9-10)*

*Hālet-i ‘aşkum yazup bir bir kitāb-ı ‘āleme
Oqınur iller dilinde dāstān itdüñ beni (G. 344/3-4)*

İyelik eki almış isimlerin tamlama hali görevinde kullanımını örneklendiren cümleler:

Eserde I., II., III. teklik ve I. çokluk iyelik eki almış kelime ve kelime gruplarının tamlama hâli görevinde kullanıldığı görülmüştür.

I. teklik iyelik ekinin tamlama eki görevinde kullanımına dair 21 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Dest-i hicrān dem-be-dem şabrum yaqasın pareler (Mur. 1/VII-1)

Eşk-i çeşmüm seyrin itsün cüy-ı hün-bār isteyen (6. Tah./ I-1)

Gözlerüm yaşı gibi ırmaqları çağlar müdām (Muh. 9/ III-3)

Āhum livāsı baş çekicek kişver-i ğama (G. 1/ 3)

Şu ‘le-i ğam cismüm üzre bes durur hil‘at bana (G. 8/ 2)

*Gözlerüm seylāb-ı eşki ğarq iderdi ‘ālemi
Ger begüm merdümlük idüp çekmese ol āba sed (G. 22/ 5-6)*

Hāli olmaz şinede āvāre gönüm ‘aşksuz (G. 25/7)

II. teklik iyelik ekinin tamlama hâli görevinde bulunduğu 13 cümle tespit edilmiştir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

Çihreñ mehi katında kevkeb görindi hālüñ (G. 32/ 5)

Dir lebüñ altında cānā hāl-i şirñüñ gören

Beççe-i Hindü durur kim tenge-i hürmâ çeker (G. 36/ 5-6)

Açılmaz üstüme bir dem işigün taşu da olsam (G. 43/ 5)

Dil ğam-ı 'aşkuñla cānā şanma kim ferzānedür
Kākülün zencirine vā-beste bir dīvānedür (G. 44/ 1-2)

Murğ-ı gönüm şayd kılsun gözlerün şebāzı kim
Bir kebüterdür gönül senden cüdā āvāredür (G. 46/ 3-4)

Tiğ-ı müjgānuñla çeşmün beñzer ol şayyāda kim
Kān içinde her dü desti meyli her dem hūnadur (G. 50/ 7-8)

Eserde III. teklik iyelik ekinin tamlama hâli görevini üstlendiği 9 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Kaşları yāsı ğamında olayın kurbān aña (G. 4/ 10)

Bendesi hālinden ol servüm 'aceb āzādedür (G. 40/ 2)

Belā iqlimi şāhiyam habāb-ı ğam otağumdur (G. 57/ 1)

'Adālet tahtı şāhına ucı yok bir hikāyetdür (G. 60/ 4)

Yine āhi duhāmından kara şāldan otağı var (G. 93/ 4)

Beklesün oğul olunca atası ocağını (G. 335/ 4)

Eserde I. çokluk iyelik ekinin tamlama hâli görevini üstlendiği tek cümleye rastlanmıştır.

Gördük āhir hayr-ıla hatm olduğın encāmumuz (G. 121/6)

Zamirlerde kullanılışı:

Ben gibi 'aşkuñ elinden kimse nā-çār olmasun (Mur. 4/ I-4)

Ben gibi hecri elinde niçe ğam-ğini ola (G. 4/ 4)

Güneş-tal' at kamer-şöhret kimün sen gibi şāhı var (G. 94/ 1)

Rāh-ı rızāda sālīk-i şādık-şādem iseñ

Yol şürme kimse 'aybına ey dil gözetme iz (G. 123/ 7-8)

Benüm sen gibi 'ālemde şeh-i gerdün-cenābum yok (G. 152/1)

Kaf-ı hayret sâkıni bir *ben gibi* ‘Ankâ gerek (G. 171/4)

Giydi külehi başına *ben gibi* Cenâbî (G. 277/9)

3.) Yönelme Hâli (Dative)

Yönelme durumu; adı yönelme, yaklaşma işlevi ile fiile bağlayan hâldir. Bu durum +(y)A (<ET+Ka, +(y)A) ekiyle karşılanır.” (Korkmaz, 2017: 292) Eklendiği kelime veya kelime grubu cümlede *yer tamlayıcısı* görevinde bulunur.

Boz (2007), bazı durumlarda özne dışında öznenin eyleminden etkilenen ve bu eylemin çerçevesinde mutlaka bulunması gereken öğeler olduğunu belirtir ve bu tür öğeleri “zorunlu tümleçler” olarak adlandırır. (72)

+(A) yönelme hâl ekli zorunlu tümleç alan eylemleri (ağla-, aldan-, benze-, bin-, güven-rastla-, zıpla-, öfkelen-, yalvar-, ... vs.) Kahraman (1996) alfabetik sırayla vermiştir. Ancak bazen kullanıcının tercihine göre tümleci oluşturan eklerin gerektiği şekliyle kullanılmadığı görülmektedir.

Cenabi Paşa divanında yönelme hâli fonksiyonunda kullanılan diğer ekler:

3.1) + Ø *yahn hâl*:

Eserde bu şekilde kullanılmış tek örnek tespit edilmiştir.

Küyuñ olmazsa naşbüm hâzırüm *dâr-i ‘adem* (Mur. 3/ IV-1)

3.2) +(y) *I belirtme hâli*:

İrem bâğını ‘aşıklar ruḥ-ı cānānedür dirler (G. 83/ 1)

Görenler ḥâlet-i şevkum ruḥ-ı gülgün-ı dil-dāra

Özin şem‘e şalar dāyim *beni* pervānedür dirler (G. 83/ 3-4)

Bu âteşdān-ı miḥnetde *anı* pes yanadur dirler (G. 83/ 10)

Tā ki kıldı gülşene rengin yüzün izhār gül

Bülbülāsā eyledi *etfāl-i bâğı* zār gül (G. 187/ 1-2)

Gözün āşübını ben ḳavm ile kâşāne diyem (G. 209/ 1)

Şeh-i iklim-i melāḥat *seni* dirler sensin (G. 273/ 3)

Beni acır kimesne yoḳ şu bir hem-rāhdan ḡayrı (G. 343/ 8)

Görüp nazm-ı perişānuñ nazīre söyledi *anı* (G. 352/ 9)

3.3) +dA bulunma hâli:

Tır-i dil-düz-ı müjeñ kıldı *derunumda* nişest (G. 17/ 2)

Ṭutul(n)muş *dām-ı zülfünde* gönül murğı semenderdür (G. 43/ 4)

Ḥaṭṭ-ı siyāhuñuñ n'ola çeksem belasını

Başumda ol kara yazı çüinkim nüviştedür (G. 49/ 3-4)

Ḳaddümüz *bār-ı ğam-ı 'aşkuñda* idüp şavlecān

Çalmağa çevgānumuzla kûy-ı devlet beklerüz (G. 117/ 3-4)

Ḳan bulaşdı *şinede* çeşmüñle dil derdüñ için (G. 173/ 7)

3.4) +dAn ayrılma hâli:

Fürḳatüñ āl āminı şor *benden* ey hūrî-nijād

Süzîş-i nār-ı caḫîmi çün 'azābîler bilür (G. 33/ 7-8)

Leb-i dil-ber ele girse Cenābî 'ilm-i ihyāda

Şoracak *ol Mesîḫādan* 'aceb müşkil su'ālüm var (G. 69/ 9-10)

Merdüm-i ğamdan şorup aḫvāl-i eşküm añladum (G. 143/ 5)

Bir boyı servüñ Cenābî bendesidür kim bugün

Münfa'ıldür *ruḫlarından* 'arîz-ı ḫamrā-yı gül (G. 186/ 9-10)

Ser-te-ser dünyāyı dirseñ düşmesün *ayaḳdan*

Gel ḫırāma nāz-ıla ey ḳadd-i mevzūnum benüm (G.207/ 3-4)

Gel berü *benden* su'āl it ḫālet-i iḫrāḳi kim

Ser yaḳan pervāneyin şem'-i cemāl-i yardan (G. 240/ 3-4)

3.5) Vasıta hâli:

Biñ biñ belālaruñla dil mübtelā olaldan

Bir ğam mı var cihānda bu ḫaste cāna gelmez (G. 130/ 7-8)

Āşinā olsun *ġamuñla* yirini nār isteyen (G. 223/ 2)

4.) *Belirtme Hâli (Accusative)*

“İsme belirlilik kazandıran, onu kendisinden sonraki fiile bağlayan ve fiilin etkisinde bulunduğunu gösteren hâldir.” (Vural & Böler, 2015: 149). “Belirtme hâli; ismin geçişli fiillerin doğrudan doğruya tesiri altında olduğunu ifade eder.” (Gülensoy, 2010: 544). İsme +(y)I eki getirilerek yapılır. Eklendiği sözcükler cümlede *belirtili nesne* görevinde bulunur.

Cenabi Paşa divanında belirtme hâli fonksiyonunda kullanılan diğer ekler:

4.1) +(y)A yönelme hâli:

Lâlesi bağrın *firākuñ odına* dāğlar müdām (Muh. 9/ III-2)

Eşk-i dîdem tañ mı dirsın *yāra* gitse arayı (G. 86/ 5)

Kime kaçd-ı cefā itse felek ey mäh-ı gül-çihre
Senüñ gibi sitemkārūñ *ġam-ı ‘aşkına* dūş eyler (G. 96/ 5-6)

İktisāb-ı nām için *olmağa meşhūr* istemez (G. 110/ 4)

O cāy-ı ‘işret-ābāduñ diledüm *bilmege* adın
Didi bir pîr-i şad-sāle ki şüretde cüvāndan yig (G. 177/ 9-10)

Ķaddüñ üzre reşk idüp *aṭlāsuña* bu ġuşşadān
Hey kıyāmet gör beni kim şine-pür-hün olmuşam (G. 203/ 3-4)

Ey şeyh-i hilet-engiz *ben rinde* itme ta‘mı (G. 206/ 9)

Haste-i ‘aşka leb-i la‘lün midür tîmār iden (G. 222/ 2)

Ruġlaruñdur āl iden *‘uşşāk-ı bî-sāmānuña* (G. 227/ 5)

Her müjeñ tîğın çeküp *kanum* dilerler *dökmeğe* (G. 313/ 3)

4.2) +dAn ayrılma hâli:

Tevsen-i tenden sipihrüñ bend ide ey mäh-ruġ
Şalalar çarġ-ı berîne ger kemendin naleler (G. 73/ 3-4)

Sen mäh-rüya *senden* yine şikāyet itsem (G. 201/ 2)

5.) *Bulunma Hâli (Lokatîf)*

Eklendiği isme bir yerde bulunma anlamı kazandıran ve bu vesileyle fiille isim arasında bağ kurma görevi üstlenen hâl ekidir. İsme +*Da* eki eklenerek yapılır. Eklendiği kelime veya kelime grubu cümlede *yer tamlayıcısı* görevinde bulunur.

Cenabi Paşa divanında bulunma hâli fonksiyonunda kullanılan diğer ekler:

5.1) +(y)A yönelme hâli:

Oda yanmaz suya batmaz nice cādūdur bu (Tah. 7/ IV-5)

Hâlet-i sūzum görüp âteşlere yandı caħım (G. 7/ 7)

*Yād-ı şem ‘-i ‘ārīzuñla bu Cenābı ey melek
Âteş-i dil-sūz-ı hecre yanmağa pervānedür (G. 44/ 9)*

Fenā gülzārına būyın arayı hoş-güzārūñ var (G. 67/ 2)

Melāmet nārına yanmış ciger gibi kebābı var (G. 70/ 6)

Cihāmı odlara yaķar başumda bir tütünüm var (G. 71/ 8)

Biz maħabbet nārına bālın yaķar pervāneyüz (G. 127/ 8)

Def‘a def‘a nāra yaķdum sūzumıla nārı ben (G. 232/ 1)

*Bāl açup sımurğ-i devlet gibi çarħ-ı bı-ķarār
Dāimā üstüne dönsün her ķazādan şaķlasun (G. 258/ 9-10)*

Lālelerdür bitdi yir yir şaħn-ı hāmūn üstine (G. 269/ 4)

Ruħlarından olma gāfil kim turur āl üstine (G. 270/ 8)

*Ġamuñ yārān bezmine bulınsun mı diyü her dem
Göñül hūn-ābesin saķlar gözüm her dem ķabağında (G. 282/ 5-6)
Şem‘a yanmaķdan ne mümkün men‘ idem pervānei (G. 288/ 4)*

*Gördiğünce üstüme her dem yaķalar çāk ider
‘Aşık olup ey şanem ğam merdümi dıdāruma (G. 294/ 3-4)*

Nāra yanmaķ resmini ta‘līm iden pervāneye (G. 305/ 1)

Yanar bu âteşe lâ-büd bu ķaşāne bu pervane (G. 307/ 4)

Nār-ı ‘aşķa yanmayınca nice kez şāf olmaduķ (G. 312/ 7)

5.2) +dAn ayrılma hâli:

Āşiyānından cihānuñ dem idüp şimurğvār
Kāf-ı istignāda biz künc-i kanā‘at beklerüz (G. 117/ 9-10)

Katlüme her kûşeden tiğın biler devrān benüm (G. 208/ 2)

Defter-i dilden hisābum ey kamer irdi bine (G. 327/ 7)

5.3) Vasıta Hâli:

Yād-i zülf-i müşğ-būyuñla Cenābı ey kamer
H̄āba varmaz gicelerle bir uzun sevdādudur (G. 40/ 9-10)

Naqd-i sükün ü şabrı virüp ey gönül ğama
Sevdā-yı zülf-i yār-ıla bir bî-ķarārsın (G. 257/ 5-6)

5.4) Eşitlik hâli:

Her gören yanumca yāri didi cānın gezdürür (G. 47/ 1)

Yanumca yürür zār-ı dilüm baña ceresdür (G. 62/ 4)

Sürer yanınca zencirin ķomaz elden bu dıvāne (G. 307/ 8)

‘Āşık oldur kim duğān-ı āhı ķıkısa şineden
Her şerārın göstere yanınca bir aķker gibi (G. 362/ 7-8)

6.) Ayrılma Hâli (Ablative)

“Ayrılma hâli, ismi fiile bağlayan ve genellikle fiilin kendisinden uzaklaştığını, ayrıldığını belirten bir hâldir.” (Vural & Böler, 2015: 150). Türkçede ayrılma hâli, kelime veya kelime gruplarına +dAn ekinin getirilmesiyle yapılır. Bu ek “ķıkma hâli” olarak da adlandırılır.

Ekin kullanım şekilleri ve özellikleri göz önüne alındığında ayrılma anlamı ifade etmenin yanı sıra; “sebeup-sonuç bildirme, yer ve yön gösterme, adın yapıldığı maddeyi belirtme, karşılaştırma, bir bütünü veya bütünün parçasını oluşturma, zaman bildirme, edat grupları oluşturma, eş veya zıt anlamlı ilişkiler kurma” (Özek & Bilgit, 2014: 13-14) gibi farklı görevlerinin de olduğu söylenebilir.

Cenabi Paşa divanında ayrılma hâli fonksiyonunda kullanılan diğer ekler:**6.1) +(y)A yönelme hâli:**

Baña her dem hecrüñ ister gör bu rāyın gönlümün (Tah. 8/ III-1)

Bendelik 'arz eylesün her mîr ile sultân *bana* (G. 7/ 10)

Şerbet-i cān-bağış iken la'lüñ dirig itdün *bana* (G. 169/ 3)

Luţfin eksük eylemez *ben mūr-ı pā-māl üstine* (G. 270/ 10)

Baňa luţfin dirig itmez bulunmaz şāhdan ğayrı (G. 343/ 4)

6.2) +*Da bulunma hâli*:

Sen ne cevher kapduğın *kān-ı melāhatde* bugün

Ey meh-i burc-ı leţāfet bu tūrābîler bilür (G. 98/ 7-8)

Ķil ü kālnda cihānuñ ey Cenābî el çeküp

Ser virüp rāz açmada her nā-kese lāl olmışuz (G. 113/ 9-10)

Kevkeb-i bahtum şeref *burcında* kılsun seyrini (G. 351/ 7)

7.) *Vasita Hâli (Instrumental)*

Vasita hâli, ismin belirttiği nesnenin fiile vasita olduğunu belirten veya ismi araç durumu hâline getirerek fiile bağlayan hâl ekidir. Bu ekin asıl şekli Eski Anadolu Türkçesinde "+n" dir. Fakat "+n" eki işleliğini kaybedince yerini "ile" edatı almıştır. Ekin "+la", "birle", "ile" şekilleri de mevcuttur. "Türkiye Türkçesinde "ile" son çekim edatı ve onun ekleşmiş "+la / le" şekilleri vasita hâli görevinde kullanılmaktadır." (İpek, 2008: 66).

Gülsevin (2011:71-73)'e göre vasita eki almış kelime işin birlikte veya karşılıklı yapıldığını belirtir, sebep bildirir, Ayrıca bu ek "olarak", "vakit" ve "iken" anlamı ifade eder ve bazı zarfların oluşumunda kullanılır. +(I)n vasita eki almış kelimenin ikileme olarak kullanılması kelimeye "+Ar...+Ar" anlamını kazandırır.

Ancak diğer isim hâllerinde olduğu gibi vasita hâlinde de kullanıcının tercihi doğrultusunda başka hâl eklerinin bu hâl eki yerine kullanımları hem ağızlarda hem tarihi metinlerde tespit edilmiştir.

Cenabi Paşa divanında vasita hâli fonksiyonunda kullanılan diğer hâl ekleri:

7.1) +(y)A yönelme hâli:

Baňa hem-ser olmayan idrāk kılmaz hāletüm (G. 33/ 3)

Derd ü belālaruñ *bana* evvel güreştedür

Zirā ğamuñla hāk-i vücūdum siriştedür (G. 49/ 1-2)

'Ādet oldı *nāra yakmak* her dem aña hānesin (G. 254/ 10)

Pervâneveş Cenâbî *reşk âteşine* yandı (G. 369/ 9)

7.2) +dA bulunma hâli:

Ža‘fum görüp *ġamuñda* döndüñ ħayâle dime (G. 18/ 7)

Bî-sütün-ı ‘aşkda çalındı tabl-ı şinemüz (G. 116/ 3)

Nâr-ı ruĥuñda ciger yanmış kebâba benzer (G. 32/ 2)

Ėam-ı ‘aşkunda Cenâbî o mehüñ zârılığum (G. 209/ 9)

7.3) +dAn Ayrılma Hâli:

Ṭolı mey çeşm-i ‘aşıkdan meger gül-gün kabağı var (G. 93/ 2)

Şem’-i ħüsn-i yârdan yaķar çerâğı gönlümüz (G. 127/ 7)

Kâse-i çeşmüm leb-â-leb *ĥün-ı dilden* sır kıl (G. 153/ 5)

Yâ şabâdan şâyi‘ oldı bu ħaber yâ şâneden (G. 233/ 6)

Sonuç

İsim hâl ekleri; isimlerle isimler ve isimlerle fiiller arasında ilişki kurmayı sağlar. Aynı zamanda bu eklerin her birinin farklı işlevleri vardır. Ancak Eski Türkçe döneminden bu yana şekil ve işlev bakımından yakınlık gösteren hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılması yapılan araştırma ve incelemelerde de kendini göstermiştir. Bu durum araştırmacılar tarafından genellikle “*hâl eki nöbetleşmesi*”, “*derin yapı-yüzey yapı*”, “*fil-tamlayıcı ilişkisi/ istem*” gibi başlıklarla ele alınmıştır.

Bu çalışmada da XVI. yüzyılda saray çevresinde yaşamış, sultanın teveccühüne ve desteğine mazhar olmuş, eğitilmiş bir Divan şairi olan Cenabi Paşa’nın dili kullanım şekli incelenmiş ve söz konusu olan hâl eki nöbetleşmelerinin diline yansımaları tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular Gürer Gülsevin’ in araştırmaları sonucunda oluşturduğu tablo ile karşılaştırmalı olarak aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. İsim Hâl Ekleri ve Birbirlerinin Yerine Kullanılışı¹⁰

Asıl Şekiller		Kendisi İçin Kullanılan Diğer Şekiller						
yalın	+ Ø (eksiz)	+(y)I ₂	+dA	+dAn	+(l)n	+CA
belirtme	+(y)I ₂ +nI ₂	+ Ø	+(y)A	+dAn

¹⁰ Bkz. Gülsevin, a.g.e., s. 78.

yönelme	+ (y)A +GA	+ ∅	+(y)I ₂	+dA	+dAn
bulunma	+ dA	+ ∅	+(y)I ₂	+(y)A	+dAn	+(l)n	+CA
ayrılma	+ dAn+dA	+ ∅		+(y)A	+dA	+CA
vasıta	+ (l)A, +IA (I ₂)IA, birle	+ ∅	+(y)I ₂	+(y)A	+dA	+dAn
eşitlik	+ CA	+ ∅		+(y)A	+dA	+dAn

Tablo 2. Cenabi Paşa Divanı'nda Birbirlerinin Yerine Kullanılan İsim Hâl Ekleri

Asıl Şekiller		Kendisi İçin Kullanılan Diğer Şekiller						
yalın	+ ∅ (eksiz)	+(y)I ₂	+dA
belirtme	+ (y)I ₂	+(y)A	+dAn
yönelme	+ (y)A	+ ∅	+(y)I ₂	+dA	+dAn	+ lA, +(I ₂)IA
bulunma	+ dA	+(y)A	+dAn	+lA, +(I ₂)IA	+CA
ayrılma	+ dAn	+(y)A	+dA
vasıta	+ lA, +(I ₂)IA	+(y)A	+dA	+dAn
eşitlik	+ CA

Tablo 1'de yer alan sonuçlarda, hâl eklerinin birbirinin yerine 31 kullanım şekli tespit edilmiştir ki bu inceleme Gürer Gülsevin'in belirttiği üzere; XIII., XIV., XV. yüzyıla ait ve çoğunluğu mensur metinlerden alınan örnekleri kapsamaktadır.

XVI. yüzyılda kaleme alınmış olan Cenabi Paşa Divanı'nda 18 tane (*datif-akkuzatif, lokatif-ablatif, ablatif-lokatif, dative- ablative...vs.*) nöbetleşmeli kullanım şekli tespit edilmiştir. Gülsevin' in birçok kaynaktan yola çıkarak oluşturduğu tablodaki hâl eklerinin nöbetleşmeli kullanım çeşitliliğinin yarısından fazlası Cenabî Divanı'nda da yer almaktadır. Bu durumu şairin imrahorbaşı, çeşnicibaşı ve Anadolu Beylerbeyliği gibi görevlerde bulunurken toplumun her tabakasından insanla iç içe olmasına bağlayabiliriz. Ayrıca kitaplara olan ilgisi ve sohbet ortamlarında bulunmaktan keyif almasının da onu, eserlerindeki kelime seçimi noktasında şekillendirdiği düşünülebilir.

Öte yandan şairin Divan'daki bu nöbetleşme kullanımlarını kontrollü yaptığı düşünülmektedir. Çünkü; 4.333 dizeden oluşan Divan'ın tamamında hâl eklerinin nöbetleşmeli olarak kullanıldığı örnek sayısı 87'dir. Bunun yanı sıra 60 örnekte de yalın hâlin, tamlama hâli yerine kullanımı tespit edilmiştir. Divan'ın dize sayısı göz önünde bulundurulduğunda oldukça az bir kullanım olduğu görülmektedir.

Bu durum şairin Türkçeye hakimiyetinin ve elinden geldiğince dili doğru kullanmaya çalıştığının göstergesidir. Aşağıdaki örnekler bu düşünceyi destekler niteliktedir.

1.) Eserde “âteşe yan-, âteşine yak-” şeklindeki kullanımları,

“Yaşasıdur *âteş-i şevk-i cemālūñde* beni (G. 253/ 3)”
dizesinde, “...âteşinde yak- ” şeklinde doğru kullanmış.

2.) Divanda “*her dem*” kelime grubu 41 yerde bu şekildeki doğru kullanımıyla yer almıştır. 4 yerde ise bu kelime grubunun Eski Anadolu Türkçesindeki yaygın kullanımı olan “*her demde*” şekliyle kullanıldığı görülmüştür.

3.) Divanda “*benden sor*”, “*benden sual eyle*” gibi kullanımların;

Şor baña ‘aşkuñ rumūzın saña taqrir eyleyem (Tah. 8/ II-4)
dizesinde doğru olarak kullanıldığı görülmektedir. Burada aslında şairin bu doğru kullanımdan haberdar olduğu fakat bu tercihi vezin gereği yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca şair; “*beni acır*”, “*benden şikayet it*” “*benden sor*”, “*benden sual eyle*” gibi halk söylemlerine yer vermekle hem anlatımına renk katmış hem de halka olan yakınlığını ve samimiyetini göstermiştir.

4.) “*Fā ilātün Fā ilātün Fā ilātün Fā ilün*” kalıbıyla yazılmış olan aşağıdaki dizelerde tamlama hâl eki alması gereken tamlayan unsurların yine vezin gereği yalın hâlde kullanıldığı görülmektedir.

Yār kaşdı cevrdür Harfı iken aldanma kim (Tah. 6/ VI-3)

Şorma ‘aşık hālını Mecnūna bir dīvānedür (Tah. 8/ I-4)

Cāmi ‘-i hūsine nāzır olalı yāruñ gönül

Bu Cenābı çeşmini hıdmetde cābiler bilür (G. 33/13-14)

Bir güzel destānyuz dehrūñ Cenābı gerçi kim

Söylenür iller dilinde bir çurı efsāneyüz (G. 127/9-10)

Ancak incelemeler sonucunda bu tür kullanımların sayısının (60), toplam dize sayısı (4.333) kıyaslandığında yok denecek kadar az olduğu görülmüştür.

Kimsenüñ cānānı yā Rab yār-i ağıyar olmasun (Mur. 4/ I-1)

Kākülün kaşdı bu kim miski Hotenden ayıra (Tah. 7/ II-3)

Ol efendüm pek güzel kim ‘ālemün sultāmdur (G. 81/ 1)

Dizelerinde tamlama hâl ekinin asıl işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Cenabi Paşa'nın eserinde isim hâl eklerini hem kendi işlevinde hem farklı fonksiyonlarda kullanması, onun aslında Türkçenin gramer özelliklerine hâkim olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla bu kullanım çeşitliliğini bazen mecburiyet karşısında bazen anlatımına renk katmak amacıyla yaptığı söylenebilir.

5.) *Ḥaste-i 'aşka leb-i la'lüñ midür tîmâr iden (G. 222/ 2)*

Ruḥlarıñdur âl iden 'uṣṣâk-ı bî-sâmânuña (G. 227/ 5)

Her müjeñ tîğın çeküp *kanum* dilerler *dökmeğe* (G. 313/ 3)

Yukarıdaki dizelerde şair, fiilin tamamlayıcı unsuru olarak yönelme ekli tümleç tercihinde bulunmuş ancak bu dizelerde yer alan "tîmâr id-", "âl id-" ve "dile-" fiillerinin tamamlayıcı unsur olarak tümlece değil belirtili nesneye ihtiyacı vardır. Bu tür kullanımların geçmişten günümüze hem konuşma dilinde hem yazılı metinlerde görülmesi araştırmacıları "Fiil-tamlayıcı ilişkisi", *Türkçede durum ekli tamlayıcılar*, "fiilleri zorunlu istemi, seçimli istemi" gibi konularda incelemeler yapmaya yönlendirmiş ve bu konuya netlik kazandırmak amacıyla "İstem Sözlükleri" oluşturulmaya başlanmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Cenabi Paşa Divanı (XVI. Yüzyıl) Örneklemeyle Hâl Eki Nöbetleşmeleri" başlıklı makalem ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.
- Banguoğlu, B. (2015). *Türkçenin Grameri*, Türk Dili Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara.
- Boz, E. (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Buran, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- Cihan, S. (1996). *Cenâbî Paşa ve Divanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- Demir, İ. (2014). Türkçede Belirtme-Yönelme Hâli Ekleri ve Güneybatı Anadolu Ağızlarındaki Kullanımları, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 129-147. <http://hdl.handle.net/11630/3632>
- Demirci, K. (2007). Türkçedeki Hâl Eki Nöbetleşmeleri Üzerine, *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi*, s. 126-139. <https://www.scribd.com/doc/78500708/Hal-Eki-Nobete%C5%9Fmeleri-Uzerine-Kerim-Demirci#>
- Ergin, M. (1986). *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gıynaş, K. A. (2013). *Pervâne Bey Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Yozgat.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara.

- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- İpek, B. (2008). Türk Dilinde Vasıta Hâli, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23 , 63-97. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26267/276731>
- Kalfazâde, S. (1993). Cenâbî Ahmed Paşa Camii, İslam Ansiklopedisi C.7., TDV Yay., İstanbul.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 654, Ankara
- Karahan, L., (1999). *Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler*, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı(1996), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 605-611. https://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/leyla_karahan_yukleme.pdf
- Kesik, B. (1996). Cenâbî Paşa Divân (Hayatı, Edebî Kişiliği, Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Kesik, B. (e-kitap 2018). *Cenâbî Dîvânı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59983,cenabi-divanipdf.pdf?0>
- Kılıç, F. (e-kitap 2018), *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ, İnceleme-Metin, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0>
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (1995). *Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, İkinci Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Mert, O. (2003). Türkçede Hâl Kategorisi ve Öğretimi, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, s. 25-31. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2860/38967>
- Özek, F., Bilgit, S. (2014). +DAN Çıkma Hâli Ekinin Vasıta Ve Bulunma Hâli İşlevi Üzerine, *Fırat University Journal of Social Science*, 24(2), s. 13-18. DOI: 10.18069/fusbed.61866
- Özkan, A. (2011). Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Hâl Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 521-532. DOI:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1869>
- Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, 6. Baskı, Ankara.

Telli, Ş. B. (2021). *Cenâbî Dîvânı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kocaeli 2021.

Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul.

Vural, H., Böler, T. (2015). *Ses ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Extended Abstract

Noun case suffixes are inflectional suffixes that enable nouns to relate to each other or to elements outside themselves in the sentence. These suffixes allow to establish relations between nouns and nouns, nouns and verbs. In addition, it assigns various tasks and meanings to the words or groups of words to which it is added.

Many studies have been carried out by researchers about the meanings and functions of noun case suffixes. However, in these studies, it has been seen that there are differences of opinion on the number and naming of noun case suffixes. In this study, more prominent than the others in naming noun case suffixes; The titles of nominative, accusative, dative, locative, ablative, instrumental, aquatic and genitive were preferred.

Each of the noun suffixes has a separate function. However, it has been determined by the researchers that the case suffixes that are in close duty have been used interchangeably since the Old Turkish period. The use of +DAn suffix instead of means, presence and direction. The use of the suffix of the indicative case instead of the inclination form ... etc. An example of this can be given. The fact that the affixes are close to each other in form and function, the continuation of some archaic structures, the change of affixes according to the different meanings of the verbs and the formation of affixes are stated as the reasons for this situation. And this form of usage has generally been discussed by researchers with titles such as "alternation of case suffixes", "deep structure-surface structure", and "verb-complementary relationship / volition".

In this study, XVI. the case suffixes in the Divan of Cenabi Pasha, who grew up around the palace in the 16th century under the auspices of the sultan and were educated in light of the information obtained from the tezkires and the language and style in his poems, were examined and the sentences in which the case suffixes were used alternately were determined. The findings obtained from these examinations made by considering the studies of Gürer GÜLSEVİN are exemplified under the following headings.

1. Other suffixes used in nominative function in Cenabi Pasha's divan:

1.1. +(y) I accusative

1.2. +dA locative

2. Other suffixes used in genitive function in Cenabi Pasha's divan:

2.1. + Ø nominative

2.1.1. Use in nouns

2.1.1.1. In root and bases

2.1.1.2. In words with plural suffix

2.1.1.3. Nouns with a possessive suffix

2.1.2. Use in pronouns

3. Other suffixes used in dative function in Cenabi Pasha's divan:

3.1. + Ø nominative

3.2. +(y) I accusative

Table 1. Noun Case Suffixes Used Instead of Comments in Cenabi Pasha's Divan

Principal Shapes		Other Shapes Used for Her/himself						
nominative	+ Ø (without a joint)	+(y)I ₂	+dA
accusative	+ (y)I ₂	+(y)A	+dAn
dative	+ (y)A	+ Ø	+(y)I ₂	+dA	+dAn	+ lA, +(I ₂)lA
locative	+ dA	+(y)A	+dAn	+lA, +(I ₂)lA	+CA
ablative	+ dAn	+(y)A	+dA
instrumental	+ lA, +(I ₂)lA	+(y)A	+dA	+dAn
equative	+ CA

3.3. +dA locative

3.4. +dAn ablative

3.5. Instrumental

4. Other suffixes used in accusative function in Cenabi Pasha's divan:

4.1. +(y)A dative

4.2. +dAn ablative

5. Other suffixes used in locative function in Cenabi Pasha's divan:

5.1. +(y)A dative

5.2. +dAn ablative

5.3. Instrumental

5.4. Equative

6. Other suffixes used in ablative function in Cenabi Pasha's divan:

6.1. +(y)A dative

6.2. +Da locative

7. Other suffixes used in instrumental function in Cenabi Pasha's divan:

7.1. +(y)A dative

7.2. +dA locative

7.3. +dAn ablative

In addition, the obtained results are shown below in the table 1.

